

Razstava 100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana

Le redke slovenske ustanove se lahko pohvalijo s tako častitljivo obletnico, kot je stoletnica neprekinjenega delovanja. Mednje se je le stežaj pred vstopom v novo tisočletje zapisal tudi *Zgodovinski arhiv Ljubljana*, ki se v spominu prenekaterih nekdanjih obiskovalcev še vedno ohranja kot Mestni arhiv Ljubljana. Tako pomemben jubilej je narekoval vrsto aktivnosti, s katerimi smo želeli osvetliti spomin na davni 15. julij 1898, ko je pesnik Anton Aškerc prevzel službo prvega mestnega arhivarja in s tem skrb za sistematično urejanje zapisane kulturne dediščine. Obenem je bila to tudi priložnost za nadrobnejši pregled stoletnega delovanja, ki ga je v sliki in besedi obiskovalcem predstavila omenjena razstava z vsebinsko bogatim katalogom. Drugače kot ob običajnih arhivskih razstavah, kjer so navadno na ogled dokumenti, ki jih hranimo v arhivih, smo se pri tokratni postavitvi odločili za predstavitev nas samih in naših predhodnikov, ki so se v preteklih sto letih pri svojem delu srečevali z najrazličnejšimi težavami, a bili obenem deležni tudi vidnih uspehov. Razstava je delo višje arhivistke Tatjane Šenk, oblikovalke Andreje Aljančič-Povirk in tehničnega osebja arhiva. V prvotni obliki je bila v poletnih mesecih na ogled v atriju ljubljanskega Magistrata, v priredbah pa nato še v Kranju, Novem mestu, Škofji Loki in Idriji. Ne gre za naključno izbiro krajev, temveč za mesta, kjer ima Zgodovinski arhiv Ljubljana svoje enote, ki so del razstave posvetile tudi svoji predstavitvi. Loško inačico je 27. oktobra 1998 ob navzočnosti velikega števila obiskovalcev odprl župan Igor Draksler. Do 16. novembra je bila na ogled v okroglem stolpu škofjeloškega gradu.

Vsebinsko je razstava razdeljena na dva dela. V prvem, ki zajema približno dve tretjini razstavljenih dokumentov, smo želeli predstaviti stoletni razvoj Mestnega oz. kasneje Zgodovinskega arhiva, v drugem pa skrb za arhivsko dediščino v Škofji Loki od začetkov v drugi polovici 30. let tega stoletja do danes.

Sprehod med razstavnimi panoji nas popelje skozi sto let trdega in marsikdaj premalo cenjenega dela tistih, ki so si prizadevali, da bogata arhivska dediščina ne bi ostala *«le kup biserov na zaprašenem podstrešju ali v temačni kleti»*, ampak ustrezno urejena in popisana vedno na voljo uporabnikom. Zavestno se je tega dela lotil že prvi ljubljanski mestni arhivar, Anton Aškerc, ki v službi, ki mu jo je dodelil tedanji župan Ivan Hribar, ni videl le možnosti za neovirano pesniško ustvarjanje, temveč resno in odgovorno delo, česar za nekatere njegove naslednike ne moremo

trditi. Sistematično je urejal dragoceno magistratno gradivo (stare listine, mestni privilegiji, urbarji, dokumenti mestne uprave), za katero je redoljubni in pedantni župan Ivan Hribar v svojih spominih zapisal, da ga je ob prevzemu županske funkcije našel v popolnem razsulu. Spletu okoliščin se imamo tako zahvaliti, da sta se ob pravem času našla na pravem mestu človeka z različnima usodama in življenjskimi nazori, ki pa sta v medsebojnem sožitju pripomogla k nastanku najstarejše slovenske arhivske in hkrati tudi najstarejše ljubljanske mestne kulturne ustanove.

Po Aškerčevi smrti, poleti 1912, je ostalo mesto mestnega arhivarja krajši čas nezasedeno, dokler ga niso januarja 1913 zaupali pesniku Otonu Župančiču. Kljub razmeroma dolgemu stažu, saj je ostal v tej službi do leta 1922, pa pravih rezultatov njegovega dela v arhivistiki ni zaznati, toliko bolj pa se je posvečal pesnikovanju, pri čemer mu je redna služba dajala možnosti za preživljanje. Na ponovni razpis leta 1923 se je prijavilo kar osem kandidatov, med katerimi pa nihče ni ustrezal razpisnim pogojem, ki so zahtevali končano filozofsko fakulteto in literarno delovanje prosilca. Slednjič se je mestni svet odločil za publicista in politika Vladislava Fabjančiča, kar je sprožilo precej hude krvi med tedanjimi književniki. Fabjančič je s krajšo prekinitvijo v 30. letih ostal v arhivu vse do smrti leta 1950. Za prvo obdobje (do 1933) bi lahko rekli nekaj podobnega, kot smo zapisali že za Župančiča, toliko bolj vestno pa se je arhivskega dela lotil po letu 1936, ko se je v arhivu ponovno zaposlil. Med triletno prekinitvijo (1933–1936) je arhiv vodil Lojze Slanovec – prvi urednik revije *Kronika slovenskih mest*.² To je bilo obdobje, v katerem si je mestni svet prizadeval najti primerne prostore za potrebe arhiva in muzeja. Izbrali so Auerspergovo palačo poleg Križank, kamor se je arhiv iz Magistrata preselil leta 1935. Med selitvijo se je precej gradiva pomešalo, tako da je imel Fabjančič po vrnitvi na nekdanje delovno mesto nemalo dela, da ga je spravil v red in uredil za znanstveno uporabo. Leta 1939 je bilo službeno mesto arhivarja prvič statutarno urejeno in še istega leta dopolnjeno z opisom del in nalog. Delokrog mestnega arhivarja je poleg prevzemanja, urejanja in popisovanja magistratnega gradiva določal tudi raziskovanje ljubljanske zgodovine. Na tej osnovi sta nastali dve poglobljeni Fabjančičevi študiji o ljubljanskih mestnih hišah in njihovih lastnikih ter o ljubljanskih sodnikih in županih. Slednjo v okviru letošnjih slovesnosti pripravljamo za knjižno objavo.

Serijske listine k zemljiški knjigi v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Škofji Loki

Med drugo svetovno vojno je arhivsko gradivo samevalo varno shranjeno v zakloniščih Narodne in univerzitetne knjižnice, od koder so ga leta 1945 ponovno prenesli v Auerspergovo palačo. Ob selitvi je z udarniškim delom sodeloval celoten kolektiv. Udarniške akcije so na sploh zaznamovale vsa povojna leta. Tudi prvomajske praznike leta 1946 so zaposleni, kot je razvidno iz enega od razstavljenih dokumentov, preživeli ob prenašanju

knjig, gradiva, izpisovanju kartotek in popularizaciji arhiva. Pri tem sploh ne gre dvomiti, da uspeh »tekmovanja« ne bi bil stoodstoten.

Povojna leta in nov družbeni sistem so ustvarjali vedno večje količine dokumentarnega gradiva mestnih upravnih organov, istočasno pa spreminjali starejše, nekoč dokumentarno gradivo, v arhivsko. Tako spremenjene razmere so zahtevale vedno večje število zaposlenih in iskanje novih skladiščnih prostorov, za kar se je po letu 1950 še posebej zavzel novi ravnatelj, dr. Sergij Vilfan. Ker je bilo veliko povojnega gradiva zaradi pomanjkanja depojev shranjenih kar na Magistratu in ker je bilo v tamkajšnjih zgradbah še dosti neracionalno zasedenih prostorov, je rešitev prostorskih težav poiskal na tej lokaciji. Na Magistrat se je celoten arhiv, a žal brez nekdanje knjižnice, preselil leta 1954. Šlo pa je le za selitev z dežja pod kap, saj je bila celotna stavba v precej slabem stanju in zato nujno potrebna temeljite prenove. Različne faze gradbenih del so na ogled na razstavljenih fotografijah in načrtih.

Ustanoviteljske pravice so se v teh časih pogosto menjale. Po vojni so prešle najprej na Mestni ljudski odbor Ljubljana, leta 1955 pa na Okrajni ljudski odbor Ljubljana, s čimer so se pristojnosti arhiva razširile na celoten teritorij ljubljanskega okraja. Nekoliko se je spremenil tudi delokrog zaposlenih. Arhivska dela so postala primarne narave, znanstveno-raziskovalna pa sekundarne. Število zaposlenih je do leta 1957 naraslo na 11. Šest od njih se je leta 1959 ponosno postavilo pred fotografski objektivi in omogočilo nastanek zanimive fotografije, na kateri prepoznamo znane osebnosti, ki so vtisnile pomemben pečat slovenskemu zgodovinopisju. To so bili: dr. Sergij Vilfan, dr. Vlado Valenčič, dr. Jože Šorn in dr. Božo Otorepec. Fotografijo si lahko ogledamo na enem od razstavnih panojev.

Novo obdobje v razvoju jubilaranta je nastopilo z letom 1963, ko so ustanoviteljske pravice znova prešle na mesto Ljubljana in mestni svet. Ta je 15. novembra 1963 izdal sklep o ustanovitvi finančno samostojnega zavoda Mestni arhiv – zgodovinski arhiv mesta Ljubljane. Leta, ki so sledila, so bila verjetno med najtežjimi. Ustanovitelj je zagotavljal le dobro polovico sredstev za delovanje, zaradi česar se je arhiv znašel v hudi finančni stiski, ki jo je reševal s številnimi pogodbami o urejevalnih delih. Na podlagi teh pogodb so zaposleni urejali gradivo upravnih organov in gospodarskih organizacij z območij nekdanjih okrajev Ljubljana, Kranj in Novo mesto. Nov arhivski zakon iz leta 1966 je takšno dejavnost tudi zakonsko uredil. Na njegovi osnovi so do leta 1973 vse ljubljanske, obljudljanske, gorenjske, dolenske in belokranjske občine poverile opravljanje arhivske službe Mestnemu arhivu Ljubljana. S tem se je spremenil tudi značaj arhiva. Iz mestnega je prerastel v regionalni arhiv, ki pokriva celoten teritorij osrednje Slovenije od Rateč do Metlike. Škofjeloška občina mu je kot prva že leta 1967 zaupala skrb za svojo bogato pisano zapuščino. Zagotovila je delovne in depojske prostore na škofjeloškem gradu in potrebna sredstva za delo arhivista. Ker se nekdanje ime ni več skladalo z geografskim teritorijem, ki ga je arhiv po novem pokrival, se je še istega leta (1973) preimenoval v Zgodovinski arhiv Ljubljana z enotami v Ljubljani, Kranju in Novem mestu. V Škofji Loki in Idriji sta delovala le oddelka kranjske oz. ljubljanske enote. Povečan teritorij je nujno zahteval tudi nove depojske prostore, ki so rasli kot gobe po dežju. Žal je večina občin našla prostore za svoje arhivsko gradivo le v starih opuščeni in dotrajanih šolah, gradovih

ipd., kar je za ustrezno varstvo tega gradiva povsem neprimerno. Upali smo, da bodo te lokacije res samo začasne, žal pa so se ponekod spremenile kar v trajne. S fotografijami enot in posameznih depojev in različnimi zgibankami, ki so nastale ob njihovih otvoritvah, smo jih želeli predstaviti tudi obiskovalcem razstave; malo tudi zato, da bi nas lažje našli takrat, ko nas bodo potrebovali.

Novi depoji so omogočili številne prevzeme starejšega, dostikrat pa tudi razmera mladega gradiva predvojnih in povojnih ustvarjalcev. Pogostokrat so bili ti prevzemi povezani s predhodnimi obiski arhivistov na terenu, ki so pri ustvarjalcih preverjali stanje arhivskega gradiva. Zaradi večjega pregleda nad prevzetim gradivom in praktične uporabe so bile evidence gradiva nujne. Natančnejši pregledi fondov in zbirk so nastali leta 1959 (z dopolnili 1965), 1980 in 1992. Sodobni mediji so nam omogočili, da si zadnjega lahko ogledamo tudi na internetu, skupaj z drugimi podatki o arhivu. Trenutno hranimo 2666 fondov v skupni metraži 8 tisoč tekočih metrov. Če bi škatle arhivskega gradiva postavili drugo poleg druge, kot kaže maketa z razstave, bi z njimi pokrili razdaljo med Ljubljano in Medvodami.

Arhiv je glede na razpoložljive finančne možnosti skušal vseskozi slediti novim tehničnim pridobitvam. Že v 50. letih smo imeli svoj lastni fotoatelj, leta 1969 mikročitalnik, ki se mu je v 70. letih pridružila še mikrofilmska kamera in leta 1988 prvi računalnik. Brez njih si danes dela v arhivu ne bi znali več predstavljati, čeprav iskanje gradiva še vedno poteka po ustaljenih in dobro preverjenih metodah preteklih desetletij.

Zgodovinski arhiv Ljubljana je za svoje obsežno delo pri evidentiranju, zbiranju in obdelavi arhivskega gradiva in sistematičnem objavljanju raziskav s področja zgodovine in arhivistike (Gradivo in razprave – 19 knjig, številni članki v zbornikih, periodičnem tisku itd.) prejel že vrsto priznanj. Najvidnejši med njimi sta odlikovanje z redom zaslug za narod z zlato zvezdo, ki ga je prejel ob svoji 80-letnici in odlikovanje s častnim znakom svobode Republike Slovenije, s katerim je arhiv ob letošnji stoti obletnici odlikoval predsednik Republike Slovenije, Milan Kučan. Veliko zaslug zanj imata nekdanji ravnatelj, dr. Jože Žontar, ki je arhiv vodil polni dve desetletji (1972–1992) in sedanji direktor, Janez Kopač, ki je krmilo prevzel spomladi 1992.

Prvi del razstave zaključujemo z malce manj »resnim« panojem, ki odpira pogled v družabno plat našega poklicnega druženja. S panoja nas pozdravljajo udeleženci ekskurzije v Istro, ponosni gobar z obilno gobarsko bero iz polhograjskih gozdov, pohodniki s Kriške gore in nepogrešljivi kuhar Marjan, ki bi ga z veseljem vzeli v vsako dobro gostilno, a ga ne damo, ker ga še kako potrebujemo. Kdo pa bi nam potem pekel tako imenitne postrvi, škampe in druge dobrote, ki smo jih enkrat poskušali celo pri Lovski koči na Sorškem polju. Že fotografija je dobra, v resnici pa je bilo še dosti boljše.

V drugem delu razstave se predstavlja *škofjeloška enota*. Njeni začetki sodijo v leto 1936, ko je bila v Škofji Loki odmevna obrtniška razstava, na kateri so bile na ogled cehovske muzealije in arhivalije. Razstava je nekatere vidne loške intelektualce navdala z mislijo, da je tovrstne kulturne dediščine v mestu in okolici še dosti več, z zavestnim zbiranjem pa bi jo obvarovali pred propadom in ohranili za prihodnje rodove. Rezultati njihovih prizadevanj so bili kmalu vidni. Leta 1937 so usta-

Čitalniški in poslovni prostori v Zgodovinskem arhivu Ljubljana, Enota v Škofji Loki. Na sliki vodja arhiva dr. France Štukl in sodelavka Judita Šega

novili Muzejsko društvo, ki je že po dveletnem delovanju v Rotovžu na Mestnem trgu odprlo stalno muzejsko zbirko. Med razstavljenimi eksponati so bile poleg zbranih muzejskih predmetov tudi številne arhivalije. Druga svetovna vojna je komaj začeto delo prekinila. Nekatere člane Muzejskega društva je zatekla širom po nekdanji kraljevini Jugoslaviji, kamor so bili kot pedagogji nastavljeni z dekreti. Spet so se srečali šele po štirih letih in nadaljevali z načrtanimi nalogami. Že naslednje leto je društvo v Puštalskem gradu odprlo prenovljeno muzejsko in arhivsko zbirko, ki je tu domovala do selitve na Loški grad leta 1959. Prostori v puštalski graščini so ob nenehnem naraščanju prevzetega gradiva postali pretesni, isti problem pa se je ob koncu 60. let pokazal tudi na Loškem gradu. Tu je arhiv razpolagal z dvema depojskima in enim pisarniškim prostorom. Iskanje primerne lokacije za arhivsko dejavnost je v lanski številki Loških razgledov nadrobno opisal dr. France Štukl, zato tega ne bomo ponavljali. Povejmo le, da si je spomeniško varstvo zelo prizadevalo najti za izpraznjeno Nunsko kaščo uporabnika iz kulturne sfere. Začetnim pogovorom iz leta 1970 je kmalu zatem sledila adaptacija stavbe in 9. januarja 1975 slavnostna otvoritev. Po dobrih dvajsetih letih se začenja zgodba ponavljati. Zgornja etaža, kot jo kaže ena od razstavljenih fotografij, je bila takrat še popolnoma prazna, danes pa je na njej le še malo nezasedenega prostora, tako da bomo morali prav kmalu resno razmišljati o dodatnih depojskih in pisarniških prostorih.

Predstavitvi lokacij sledi pregled strokovnega dela. Posebno pozornost smo namenili obdobju Doroteje Gorišek, ki je skrbela za arhivsko gradivo in s članki v tedanjem časopisju približevala arhiv širši javnosti v 50. letih. Arhiv je tedaj še deloval v sklopu muzeja, čeprav so za arhivalije že vodili svojo akcesijsko knjigo. Poleg urejanja gradiva, vodenja evidenc in izdelave inventarjev in popisov, med njimi nekatere uporabljamo še danes, je veliko pozornost namenjala popularizaciji arhivske službe. »Teden arhivov« je vsako leto obeležila s priložnostno razstavo. V njej je npr. leta 1957 predstavila gospodarske sisteme in družbene razrede do leta 1848. Nadrobneje nas z njenim delom seznanjajo letna poročila, objavljena v Loških razgledih. V 50. letih je zlasti naraslo število prevzetih občinskih, graščinskih in društvenih fondov ter arhivalij iz časa NOB. Po odhodu Doroteje Gorišek (1960) je ostalo mesto arhivarja celih sedem let nezasedeno. Medtem je prvi arhivski zakon leta 1966 dokončno ločil muzejsko in arhivsko dejavnost. Skrb za arhivalije je zaupal le pooblaščenim arhivskim zavodom, s katerimi so občine v naslednjih letih sklepale pogodbe o opravljanju arhivskih nalog. Škofjeloška občina se je že leta 1967 odločila za Mestni arhiv Ljubljana. Po reorganizaciji arhiva in njegovem preimenovanju v Zgodovinski arhiv Ljubljana (1973) je loška podružnica do leta 1980 delovala kot oddelek Enote za Gorenjsko v Kranju, od takrat dalje pa kot samostojna enota. Leta 1987 se je število zaposlenih povečalo z enega na dva arhivista, ki skrbita za 350 fondov oz. okoli 570 tekočih metrov arhivskega gradiva. Najstarejša listina, ki jo hranimo, je nastala leta 1522, z mikrofili, ki jih je iz Münchenskih arhivov oskrbel dr. Pavle Blaznik, pa posegamo še bolj v preteklost.

Vez z Loškimi muzejem in Muzejskim društvom je kljub arhivski »osamosvojitvi« ostala trdna. Eden od dokazov za to je tudi razstavljena plaketa, ki jo je Muzejsko društvo poklonilo arhivu ob svoji 50-letnici (1987).

V nadaljevanju je prikazano delo enote v zadnjih treh desetletjih. T. i. zunanjo službo je z ogledi občinskega gradiva na terenu začela že Doroteja Goriškova, še posebno pa je zaživela v 70. letih. Iz tega časa imamo vrsto zapisnikov o stanju arhivskega gradiva pri ustvarjalcih pred prihodom v arhiv. Za razstavo smo odbrali zapisnik, napravljen na Osnovni šoli Petra Kavčiča. Kdo so tisti ustvarjalci, katerih arhivsko gradivo prevzema arhiv, je bilo posebej določeno z zakonom. Pri tem so zastopana vsa področja od gospodarstva, uprave in sodstva do šolstva, zdravstva, društev in posameznikov. Arhiv seveda ne prevzema vsega njihovega gradiva, temveč le arhivsko gradivo, ki ima trajen pomen za znanost in kulturo, za preostalo, t. i. dokumentarno gradivo pa mora skrbeti ustvarjalec sam. Nekdaj je veljalo celo določilo, da je moral dati arhiv soglasje za vsako izločitev dokumentarnega gradiva v industrijsko predelavo.

Ob vsaki primopredaji napravimo zapisnik, nakar sledijo urejevalna dela v arhivu, če ta niso bila opravljena že pri ustvarjalcu. Zaradi lažjega iskanja mora biti vse prevzeto gradivo popisano. Ali se bomo odločili za splošnejši popis ali bolj podroben inventar, je odvisno od vrste gradiva in njegove uporabnosti. Svoj čas so bili zelo popularni kartotečni popisi, danes pa vse bolj računalniški, ki omogočajo izdelavo različnih indeksov, sortiranje ipd., kar vse pripomore k hitrejši najdljivosti zelenega dokumenta. K urejevalnim delom sodi tudi tehnično opremljanje prevzetega gradi-

va. Nekoč so ga povezovali v fascikle, zavijali v ovoje in zvitke ipd., ki jih danes, če je zaradi velikosti le mogoče, nadomeščamo z arhivskimi škatlami. V njih je gradivo varno shranjeno pred prahom in mehanskimi poškodbami. Posebne kategorije gradiva kot npr. listine, zemljevidi, načrti... zahtevajo drugačno opremo. Za listine so že nekoč uporabljali posebne kovinske škatle z izboklino za pečat. Danes so jih zamenjale posebej za to izdelane škatle iz kartona in nevtralnega papirja. Tudi načrtov ne hranimo več na nekdanjih obešankah, kot je prikazano na eni od razstavljenih fotografij, temveč v posebnih dovolj velikih predalnikih, da jih ni treba pregibati.

Arhivski prag vsako leto prestopi lepo število obiskovalcev. Samo v Škofji Loki smo imeli v lanskem letu 58 znanstvenih in 72 upravnopravnih strank, letos pa je ta številka večja za več kot tretjino. Med tistimi, ki gradivo uporabljajo za raziskovalne namene, so predvsem študentje, dijaki in osnovnošolske skupine. Včasih želijo dobiti le osnovno informacijo o arhivu, največkrat pa pri nas izdelujejo seminarske ali diplomske naloge. Druga vrsta strank so upravnopravne stranke, ki jih pot v arhiv zanese iz povsem praktičnih razlogov. To je lahko izgubljeno gradbeno ali uporabno dovoljenje, šolsko spričevalo, sodni spis, denacionalizacijsko gradivo, vojna škoda itd. Vsem radi ustrezemo, če je le gradivo, ki ga želijo, ohranjeno. Žal Enota nima svoje sprejemne pisarne in ne čitalnice, tako da pisarniški prostor služi za vse skupaj.

Bogata arhivska dediščina škofjeloške enote je bila osnova številnim diplomskim in seminarskim nalogam, od katerih jih je nekaj predstavila tudi razstava, poleg tega pa tudi šestim publikacijam iz serije *Gradivo in razprave*, ki jo izdaja Zgodovinski arhiv Ljubljana.

Zapise in fotografije dopolnjujejo različne muzealije, ki se tematsko navezujejo na gradivo, razstavljeno na panojih. Zorka Šubic nam je ljubeznivo odstopila lesen rezljan peresnik svojega deda, prof. Ivana Šubica, ravnatelja ljubljanske obrtne šole, dr. France Štukl starinski pisalni pribor, fotoaparati in že »arhivsko« škatlo za piškote, Loški muzej pa pisalni stroj Kappel, na katerem so pred tremi desetletji nastajali dopisi in evidence loškega arhivista. Vsem iskrena hvala, prav tako pa tudi številnim obiskovalcem, ki so si razstavo ogledali.

Viri in literatura:

- *100 let Zgodovinskega arhiva Ljubljana 1898–1998*. Katalog k razstavi, avtorja teksta: Janez Kopač in Tatjana Šenk, Ljubljana 1998, 52 str.
- France Štukl, *Zgodovinski arhiv Ljubljana*, Enota Škofja Loka. *Loški razgledi* 44, Škofja Loka 1997, str. 334–338.
- Vabilo k otvoritvi razstave.
- Pozdravni govor dr. Franca Štukla ob otvoritvi razstave.

Opombe

¹ Iz vabila k otvoritvi razstave.

² Kronika slovenskih mest je ob začetku druge svetovne vojne prenehala izhajati, od leta 1953 pa njeno tradicijo nadaljuje Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino. Sedež uredništva je bil do leta 1979 v prostorih Mestnega in kasneje Zgodovinskega arhiva Ljubljana.